

Вишња Станчић

Институт за политичке студије, Београд

ЛИБЕРАЛИЗАМ И КОНЗЕРВАТИВИЗАМ: ДВЕ АЛТЕРНАТИВНЕ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ МОДЕРНОГ ДОБА *

„Природа човјека је замршена, друштвени циљеви су од највеће могуће сложености, и стога нема једноставног уређења нити усмјерења власти које би одговарало човјековој природи или природи његових потреба.“

Едмунд Берк¹⁾

Сажетак

У овом раду аутор ће се бавити упоређивањем конститутивних идеја либерализма и конзервативизма на апстрактном плану, који представљају политичке теорије модерног доба. С обзиром на овај циљ истраживања, најпре ћемо покушати да одредимо идентитет саме конзервативне мисли. Сходно томе, аутор ће изложити и анализирати три централне доктрине конзервативизма које се ослањају једна на другу: традиционализам, скептицизам и органицизам. У другом делу рада аутор ће покушати да покаже у чему се огледају кључне разлике између либералног и конзервативног погледа на свет. У том циљу биће представљена мелиористичка филозофија историје и специфична либерална концепција човека као прогресивног бића. Такође, биће речи о схватању политике као науке о владању, односно о томе да ли она треба да буде заснована на искуству и традицији или, пак, на апстрактним политичким принципима и идеалима. У том смислу, политичке институције могу да се посматрају као резултат рационалног избора, што представља либерално гледиште, или, пак, оне представљају резултат тра-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1) Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, ЦИД, Подгорица, 2001, стр. 50.

диције и акумулираног историјског искуства једног народа, према схватању конзервативаца. Најзад, у последњем делу рада, аутор ће покушати да покаже како одређене идеје конзервативизма могу да послуже као корекција извесних слабости либералне теорије.

Кључне речи: идентитет, либерализам, политичке институције, конзервативизам, рационализам, универзалистичка доктрина, људска природа, скептицизам

Иако либерализам, као интелектуална традиција која се јавља у посттрадиционалном друштву Европе, представља доминантну политичку теорију модерног доба, не можемо да се не сложимо са запажањем истакнутог енглеског филозофа Џона Греја (John Gray) о томе да сам либерализам, како он истиче: „...Никад није био без озбиљних духовних и политичких ривала. На свој начин и конзервативизам и социјализам, исто тако, нису били мање покушаји одговора на изазове модерности чији се корени могу открити још у кризи Енглеске XVII века, али до чије је кристализације дошло у дефинитивној традицији мисли и праксе само после Француске револуције.“²⁾ Да би се одређени интелектуални или политички покрет дубље разумео, односно да би се одредио његов идентитет, потребно је разматрати историјски контекст у коме је он настао, као и алтернативне концепције човека и друштва.

У том смислу, критика конзервативаца која се односи на либерални поглед на свет, као и одређене идеје садржане у традицији конзервативне мисли, и њом имплициране, могу да послуже као „корекције карактеристичних либералних илузија“³⁾ указујући на одређене недостатке либералне мисли и либералног друштва. Да би се упоредиле либерална и конзервативна идеологија, односно уочиле евентуалне сличности и разлике, потребно је најпре одредити идентитет саме конзервативне мисли. За разлику од либералне и социјалистичке мисли, конзервативистичка доктрина се не одликује систематичношћу. Објашњење оваквог карактера конзервативне мисли делимично лежи у чињеници да се конзервативизам најпре развио као реакција на одређени историјски догађај, односно представља идеолошки одговор на изазове Француске револуције, филозофије просветитељства и конструктивистичког рационализма, који представљају теоријску основу саме револуције. „Током деценија након револуције појам „десница“ је био синоним за конзервативне политичке снаге које у мањој или већој мери теже очувању или повратку старог предреволюционарног поретка уз

2) Џон Греј, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 109.

3) *Ibidem*, стр. 110.

одређене привилегије које иду уз то. Другим речима, оне су готово без изузетка у том периоду биле присталице монархијског облика владавине.⁴⁾

Потребно је нагласити да, иако постоје одређена заједничка својства, учења конзервативаца карактеришу и посебна национална обележја, која представљају последицу специфичног историјског наслеђа.⁵⁾ У овом раду аутор се неће бавити учењима појединачних аутора, која одликује богата историјска разноврсност, као ни политичком праксом конзервативних државника или политичким програмима конзервативних партија. Историјско искуство нам показује да у политичкој пракси тешко да можемо да нађемо чисте моделе политичког, економског и друштвеног уређења. Стога ће аутор настојати да претежно на апстрактном плану упореди конститутивне идеје либералног и конзервативног учења.

Три централне доктрине конзервативне мисли које су међусобно повезане, односно које се ослањају једна на другу јесу: *традиционализам, скептицизам и органицизам*.⁶⁾ Традиционализам се односи на противљење конзервативизма свакој врсти политичких, друштвених, економских и културних промена.⁷⁾ Следствено томе, конзервативци истичу значај поштовања традиционалних политичких и друштвених институција и вредности, које представљају резултат акумулираног историјског искуства. У том смислу, они се противе великим и изненадним променама политичког и друштвеног уређења. По њиховом убеђењу, револуције представљају покушај суштинског преокрета начина живота једног народа, и у том смислу оне представљају раскид са историјским наслеђем једне нације, која на тај начин губи свој идентитет.

Додатни аргумент конзервативаца против револуција састоји се у томе да се реперкусије тако великих промена, најпре на плану политичких институција, не могу предвидети. Револуције или не успевају да у потпуности постигну планиране последице, или доводе до ефеката супротних у односу на очекиване. Историјски пример који, по мишљењу конзервативаца, поткрепљује овакав став јесте управо Француска револуција, односно њена фаза јакобин-

4) Душан Гујаничић, „Национални фронт Француске- растућа снага европске деснице“, *Политичка ревија*, 1/2015, стр. 190.

5) Љубомир Тадић, *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996, стр. 104.

6) *A Companion to contemporary political philosophy*, Edited by Robert E. Goodin and Philip Pettit, Blackwell Publishing, USA Malden, 2004, p. 253.

7) *Социолошки речник*, приредили Аљоша Мимица, Марија Богдановић, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 258.

ског терора 1793-1794, као и прва (1799) и друга (1851) бонапартистичка диктатура, које су уследиле након револуција 1789. и 1848. Конзервативизам допушта само постепене, односно континуиране промене, верујући у органски развој друштва. Такође допушта промене у политичкој сфери, само уколико оне представљају резултат промена околности које нису политичке, попут повећања броја становника и слично.

Теза конзервативизма о потреби континуитета друштвеног и политичког уређења, традиционалних друштвених односа и вредности разликује се од либералне концепције људске природе и историје. Наиме, можемо говорити о зависности либерализма од специфичне концепције човека и историје; либерално учење садржи мелиористичку филозофију историје, односно посматра човека као прогресивно биће. Истиче се могућност прогреса, односно усавршавања и побољшања политичких институција, као и општег напретка човечанства коришћењем критичког разума, тј. путем рационалног планирања. У том смислу либерализам јесте активистичка филозофија *par excellence*.

Скептицизам представља још једну од централних доктрина конзервативне мисли, а огледа се у неповерењу према апстрактној политичкој теорији, односно према рационализму у политици, на супрот традицијама либерализма и Просветитељства. Овакав став изражен је у прегнатној формулацији једног од најистакнутијих теоретичара конзервативизма Едмунда Берка (Edmund Burke): „Као и свака друга експериментална наука, она о изградњи државе, о њеном обнављању или преуређењу, не може се засновати *a priori*.“⁸⁾ Берк даље истиче како је наука о владању по својој природи практична, односно да се базира на искуству, и то не искуству једног појединца, него читавог низа нараштаја, које представља вишевековну традицију једног народа. Дакле, када је реч о науци о владању, на супрот апстрактним системима либералног учења, конзервативци истичу искуство и вештину, односно политичку пруденцију. Политичка мудрост отелотворена је у традиционалним, етаблираним друштвеним и политичким институцијама. Наглашавајући улогу ирационалног у човековом деловању и одлучивању, конзервативци истичу да, као што није могућа наука о пријатељству, тако нема ни науке о политици. Апстрактна теорија могућа је у природним наукама, не и хуманистичким.

Насупрот либералном учењу које прописује одређене политичке идеале и циљеве са тенденцијом да имају универзално ва-

8) Едмунд Берк, *Размишљања о француској револуцији*, *op. cit.*, стр. 50.

жење, попут природних, односно људских права, конзервативизам остаје при ставу да не постоје политички принципи који би били универзално примењиви. Следеће речи Едмунда Берка илуструју став конзервативаца о томе да не постоји, нити је могуће да постоји универзална политичка панацеја: „...Како се слободе и ограничења мијењају с временом и околностима и допуштају бесконачне модификације, не могу се уредити никаквим апстрактним правилом, и ништа луђе него расправљати о њима на тај начин.“⁹⁾ Берк тврди да власт није формирана на основу природних права, која су, како даље истиче, можда метафизички тачна, али морално и политички погрешна. У том смислу, не може се, према његовом мишљењу, говорити о апстрактним људским правима: „У огромној и сложеној маси људских страсти и интереса, почетна права човјека подлијежу тако различитим преламањима и одступањима да постаје бесмислено говорити о њима као да је и даље на дјелу једноставност њиховог изворног смјера.“¹⁰⁾

Овакав став у супротности је са учењем о природним правима, које представља једну струју либерализма, а чији је најистакнутији представник Џон Лок (John Locke). Према овом учењу, човек поседује по природи одређена индивидуална права: право на живот, слободу и својину, која имају универзално важење. Самим тим што су заснована на људској природи, она не зависе од специфичног правног поретка, политичке или моралне заједнице, него имају примат у односу на било коју политичку институцију, па их тако можемо сматрати предуговорним. Дакле, позивањем на изворно стање слободе и једнакости, ова струја либерализма нуди једну специфичну концепцију универзалне људске природе, на основу које се оправдава успостављање граница власти.

Генерално говорећи, конзервативизам посматра човека као пре ирационално, него рационално биће, насупротив антрополошком оптимизму либерала, који човека виде као рационално биће склоно усавршавању путем критичког разума. Антрополошки песимизам конзервативне концепције човека садржан је у следећем ставу: „Човек је по природи грешан, што је последица првобитног греха, и не може се рационалним мерама усавршавати.“¹¹⁾ Овакво виђење човека представља једно од дистинктивних обележја конзервативне мисли и, самим тим, једну од кључних разлика у односу на либерални поглед на свет.

9) *Ibidem*, стр. 49.

10) *Ibidem*, стр. 50.

11) Наведено према: *Социолошки речник*, приредили Аљоша Мимица, Марија Богдановић, *op. cit.*, стр. 259.

За разлику од либерализма и социјализма, који такође представљају политичке теорије модерног доба, конзервативизам ниједан циљ не претпоставља унапред као аксиоматски. У том смислу, конзервативна мисао се противи свакој врсти утопије, која представља свеобухватну трансформацију друштва. Док социјализам у једнакости види највишу политичку вредност, за либерализам индивидуална слобода представља интринсичну вредност, односно врховну вредност коју треба претпоставити свим другим вредностима.¹²⁾ Конзервативизам дели са либерализмом уверење да постоје политичке вредности, али истиче и њихову несводљиву плуралност. Још један од разлога зашто не треба унапред, односно теоријски прокламовати јединствени циљ који одређени политички поредак треба да следи, јесте то што су, по мишљењу конзервативаца, политичке вредности аморфне и неодређене. Појединачне слободе могу доћи у међусобни сукоб, а када је реч о једнакости, увек може да се постави питање о томе којој врсти једнакости треба тежити. Конзервативци дају предност слободи у односу на једнакост, и, такође, велики значај придају безбедности, како спољашњој, тако и унутрашњој.

На основу претходно изнетих опсервација можемо донети закључак да конзервативно учење не зависи од супстанцијалне теорије универзалне људске природе. Став конзервативаца о томе да не постоји, односно да не може да се одреди универзална људска природа имплицира органицистичку концепцију људске природе и друштва, насупрот индивидуалистичкој филозофској антропологији либерализма. Традиционалном органицистичком становишту супротстављена је либерална индивидуалистичка концепција човека и друштва. Насупрот интернационалистичкој либералној идеологији, односно либералним појмовима апстрактног појединца и човечанства уопште, у конзервативном учењу фигурира појам нације. Човек не може да се посматра апстрактно, односно независно од друштва коме припада, јер људске потребе и интереси варирају у зависности од места и историјског контекста. Појединци се не формирају независно од друштвених и политичких институција, односно независно од временског и просторног контекста коме припадају. Овакав став конзервативаца имплицира и тезу о непостојању универзалне људске природе. Сходно томе, можемо закључити да органицистичка доктрина конзервативног учења имплицира његову другу доктрину – скептицизам.

12) Једна од најинспиративнијих, а, свакако, и најзначајнијих апологија индивидуалне слободе као интринсичне вредности либерализма јесте дело Цона Стјуарта Мила (John Stuart Mill) *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1988.

Конзервативци су критиковали идеологе Француске револуције управо због њиховог апстрактног приступа. Овакав приступ илустрован је у следећим запажањима Алексиса де Токвила (Alexis de Tocqueville): „Француска револуција је, у односу на онострану свет, поступала на потпуно исти начин на који верске револуције поступају с обзиром на онај свет: грађанина је посматрала на апстрактни начин, изван свију појединачних друштава, баш као што религије посматрају човека уопште, независно од поједине земље или доба. Она није само тражила одговор на питање које ли је посебно право француског грађанина већ које су опште дужности и права људи у политичким стварима.“¹³⁾ Из истог разлога, конзервативци сеprotиве Кантовом (Immanuel Kant) апстрактном либерализму који трансцендира националне границе.

Конзервативно учење, дакле, друштво, односно државу посматра као органску целину, истичући органски развој друштва. Сходно томе, став револуционара, покрета Просветитељства и либералне традиције о томе да се друштво ствара и мења помоћу разума, конзервативизам види као погрешан. За разлику од либералног приступа који рационални избор види као генератора политичког поретка, за конзервативце држава не представља уговор између појединаца. Она је пре уговор између читавих нараштаја, односно представља јединство између прошлости, садашњости и будућности, односно између оних који су мртви, оних који су живи и оних који ће се тек родити. Држава, дакле, није машина за заштиту природних права и унапређење индивидуалних партикуларних интереса. Појединац и његова природа представљају производ друштва, односно културно достигнуће, што имплицира да не можемо говорити о апстрактном појединцу.

Емпиријски аргумент који конзервативци наводе у прилог органицистичком становишту јесте то да свака нација има јединствени карактер, и да, самим тим, постоји несводљива различитост националних култура. Континуитет традиционалних институција, вредности, обичаја и културе чине идентитет једног народа. С обзиром на то да карактер нације, односно друштва одређује природу чланова тог друштва, није могућа апстрактна генерализација, већ само компаративни приступ. Емпиријски доказ за то, како наводе конзервативци, представља чињеница да политичке институције Запада не могу да се примене у свим државама. Како наводи Џон Греј: „Модерним културама које нису позападњачене или секуларизоване потребан је разлог за усвајање либералних облика култу-

---

13) Алексис де Токвил, *Стари режим и револуција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1994, стр. 43.

ре уколико су – што је вероватно – привржене својим сопственим начинима живљења.¹⁴⁾ Овде се можемо сложити са оценом конзервативаца о погрешном ставу либерализма и Просветитељства, по коме модернизација и секуларизација нужно иду заједно. Пример Јапана нам показује да модернизација не значи нужно и усвајање либералне световне културе. Најзад, потврду конзервативистичке тезе о несводљивој различитости националних култура можемо наћи у следећем ставу Џона Греја: „...Схватање да је модернизација широм планете само понављање њених почетних западњачких примера је само по себи илузија модерности и Просвећености коју историјско искуство последњег века уопште не потврђује.“¹⁵⁾

Напокон, разлика између либералног и конзервативног учења огледа се и у односу на духовну слободу, односно моралну аутономију. Док је либерализам антипатерналистичко учење *par excellence*,¹⁶⁾ конзервативизам има одређено обележје патернализма. Он се огледа у одбрани религије као извора друштвеног морала, односно у ставу да је целина мудрија од дела, тј. да породица, црква и држава боље знају шта је добро за појединца од њега самог. Такође, конзервативци подржавају повезаност државе и цркве, што је у супротности са лаичком државом либерала.

***

На основу претходно изнетих ставова о односу између учења либерализма и конзервативизма, можемо закључити да одређене конститутивне идеје конзервативизма могу да нам укажу на унутрашње границе либералне мисли, односно на одређене тешкоће са којима се она сусреће, као и евентуалне начине да се оне превазиђу или ублаже. Такође, оне нам указују и на неопходност кориговања одређених идеја садржаних у либералној традицији. Наиме, када је реч о свету људских ствари, можемо се сложити са ставом конзервативаца о одређеној улози ирационалних фактора приликом човековог деловања и одлучивања у политичкој сфери, насупрот рационалном избору либерала, који, чини се, занемарују ову димензију.

Као што се показало, конзервативизам не зависи од супстанцијалне теорије универзалне људске природе, насупрот либерал-

14) Џон Греј, *Либерализам, op. cit.*, стр. 131.

15) *Ibidem*, стр. 131.

16) Једну од најупечатљивијих одбрана моралне аутономије и индивидуализма можемо наћи у чувеном делу: Алексис де Токвил, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002.

ном учењу које имплицира специфичну концепцију човека као прогресивног бића.¹⁷⁾ У случају учења о природним правима (које представља једну од струја либерализма), човек поседује по природи одређена права (право на живот, слободу и својину) која су, самим тим, универзална и неotuђива. Тешкоћа оваквог приступа огледа се у томе што је свака теорија о универзалној људској природи инхерентно произвољна, будући да није могуће са сигурношћу саставити коначну и дефинитивну листу специфичних људских карактеристика.

Вероватно једна од најплоднијих критика конзервативизма упућена либералном погледу на свет односи се на либералну идеју прогреса. Либерални и просветитељски интелектуални покрет деле уверење о врхунској вредности разума и науке, односно оптимизам који се огледа у ставу да ће напредак просвећености водити општем напретку човечанства. Овај оптимизам базиран је на беконовском обећању да ће примена разума водити материјалном, културном и, најзад, моралном прогресу. Међутим, конзервативци истичу да развој знања и технологије, као што може обезбедити прогрес и представљати позитивну вредност, исто тако може бити злоупотребљен. Овде се можемо сложити са конзервативизмом у вези са претераношћу либералних нада у људски разум. Исто тако, можемо се сложити и са оценом Џона Греја која се односи на либерални рационализам и идеју прогреса: „Искусство XX века подржало је конзервативно неповерење у схватања либерала XIX века (схватања која нису делили и шкотски оснивачи класичног либерализма) према којима се људска историја манифестује као непрестана линија прогреса који се само понекад може зауставити или успорити.“¹⁸⁾

Као што се може видети на основу претходно изнетих ставова, једна од кључних разлика између учења либерализма и конзервативизма огледа се у универзалистичкој доктрини либералног учења. Она представља тезу о моралном јединству људских бића, која имплицира ирелевантност специфичних културних и историјских форми. Дакле, универзално важеће либералних принципа засновано је на њиховом разумском пореклу, у чему се огледа њихова независност од специфичних историјских заједница и моралних и културних традиција. Међутим, упркос просветитељском обећању да напредак знања водити разрешењу доктринарних конфликта

17) Детаљније о мелиористичкој димензији либерализма, односно о његовој зависности од специфичне концепције човека и историје видети у: Вишња Станчић, „Филозофски темељи либерализма“, *Политичка ревија*, 1/2015, стр. 73-83.

18) Џон Греј, *Либерализам, оп. cit.*, стр. 114.

и постепеном укидању свих људских зала, попут нетрпељивости, ратова и тиранија, човечанство је и даље суочено са плурализмом свеобухватних политичких, религиозних и моралних доктрина.¹⁹⁾ Упркос оптимизму просветитеља и либерала, разноврсност погледа на свет која је изнедрила либерални покрет на почетку модерног доба и даље постоји. С обзиром да у овом историјском тренутку и даље можемо говорити о постојању рационално несамерљивих погледа на свет, можемо разумети неповерење конзервативаца у универзалистичку доктрину либерала.

ЛИТЕРАТУРА

- Берк, Едмунд, *Размишљања о француској револуцији*, ЦИД, Подгорица, 2001.
- Греј, Џон, *Либерализам*, ЦИД, Подгорица, 1999.
- Гујаничић, Душан, „Национални фронт Француске- растућа снага европске деснице”, *Политичка ревија*, 1/2015, стр. 189-205.
- Мил, Џон Стјуарт, *О слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1988.
- A Companion to contemporary political philosophy*, Edited by Robert E. Goodin and Philip Pettit, Blackwell Publishing, USA Malden, 2004.
- Социолошки речник*, приредили Аљоша Мимица, Марија Богдановић, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
- Станчић, Вишња, „Филозофски темељи либерализма“, *Политичка ревија*, 1/2015, стр. 73-83.
- Станчић, Вишња, „Проблем моралног разилажења – етички и културни релативизам“, *Култура полиса*, год. IX (2012), бр. 19, стр. 51-61.
- Тадић, Љубомир, *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
- Токвил, Алексис де, *Стари режим и револуција*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1994.
- Токвил, Алексис де, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2002.

---

19) О проблему моралног разилажења, етичког и културног плурализма и релативизма видети детаљније у: Вишња Станчић, „Проблем моралног разилажења – етички и културни релативизам“, *Култура полиса*, год. IX (2012), бр. 19, стр. 51-61.

Visnja Stancic

**LIBERALISM AND CONSERVATISM:
TWO ALTERNATIVE POLITICAL
THEORIES OF THE MODERN EPOCH**

Resume

Liberalism and conservatism are one of the most important, influential and inspiring political theories of the modern epoch, in the post-traditional society of Europe. Both of them are specific and opposed ideological reactions to the crisis of socio-political order in England, followed by Glorious Revolution in 1688 and French Revolution in 1789. Therefore, it is of crucial importance to compare and analyze constitutive ideas of these two approaches, such as traditionalism, scepticism and organicism, which are the elements of conservatism, and liberal doctrine of universalism, rationalism in the sphere of politics, and specific understanding of human being and history. On the basis of the previous research, the author shows that some conservative ideas can help us to understand better specific weaknesses of liberal theory, referring to the idea of constant progress and melioristic philosophy of history, and the way they can be corrected.

Key words: identity, liberalism, political institutions, conservatism, rationalism, doctrine of universalism, human nature, scepticism

---

* Овај рад је примљен 20. новембра 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. децембра 2015. године.